

10. Шапошникова Л. В. Космическое мышление и новая система познания / Л. Шапошникова // Язык и культура в Евразийском пространстве. Сборник статей XVII Международной научной конференции / под ред. С. К. Гураль. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 2004. – С. 633–659.
11. Тейяр де Шарден П. Феномен человека / Тейяр де Шарден. – М.: Наука, 1987. – 240 с.
12. Циолковский К. Э. Космическая философия. / К. Э. Циолковский. – М.: Сфера, 2001. – 480 с.
13. Блаватская Е. П. Тайная Доктрина. Синтез науки, религии и философии. Книга 1. / Е. Блаватская. – М.: СИРИНЬ, 1993.
14. Алексеева В. И. Этика благоговения перед жизнью / В. Алексеева // Культура и время. – 2008. – № 2. – С. 43.
15. Сухомлинский В. Сердце отдаю детям. / В. Сухомлинский. – Харьков: Акта, 2012. – 563 с.
16. Лебедев П. А. Ушинский / П. Лебедев. – М.: Изд. дом Ш. Амонашвили, 2002. – 120 с.
17. Амонашвили Ш. А. Основы гуманной педагогики: собр. соч. в 20 кн. – М.: Амрита, 2012. – Кн. 4. – 368 с.
18. Методика «Ценностные ориентации» Рокича. Энциклопедия психодиагностики. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.psyiab.info/>
19. Ясвин В. А. Психология отношения к природе / В. А. Ясвин. – М.: Смысл, 2000. – 456 с.

УДК 37.09:504

Г. Я. ЖИРСЬКА

ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ ЯК КОМПОНЕНТА ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Обґрунтовано зв'язок ціннісного ставлення до природи з екологічною культурою особистості та необхідність застосування нових підходів до його формування в умовах загострення екологічної кризи. Визначено зміст, структуру та особливості оцінної діяльності школярів щодо формування ціннісного ставлення до природи. Розкрито можливості сучасних методів і засобів природничо-наукової освіти для організації емоційно-оцінної діяльності екологічного спрямування в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи.

Ключові слова: екологічна культура, ціннісне ставлення до природи, емоційно-оцінна діяльність.

Г. Я. ЖИРСКАЯ

ФОРМИРОВАНИЕ В УЧАЩИХСЯ ЦЕННОСТНОГО ОТНОШЕНИЯ К ПРИРОДЕ КАК КОМПОНЕНТА ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Обосновано связь ценностного отношения к природе с экологической культурой личности и необходимость применения новых подходов к его формированию в условиях обострения экологического кризиса. Определено содержание, структуру и особенности оценочной деятельности школьников относительно формирования ценностного отношения к природе. Раскрыты возможности современных методов и средств естественнонаучного образования для организации эмоционально-оценочной деятельности экологического направления в учебно-воспитательном процессе общеобразовательной школы.

Ключевые слова: экологическая культура, ценностное отношение к природе, эмоционально-оценочная деятельность.

H. Y. ZHYRSKA

FORMATION OF STUDENTS' VALUE ATTITUDE TO NATURE AS A COMPONENT OF ECOLOGICAL CULTURE

The article presents a substantiation of the connection of value attitude to nature with ecological culture of an individual and the need to apply new approaches to its formation in the conditions of environmental crisis. The content, structure and peculiarities of student's evaluation activity on the formation of their value attitude to nature were analyzed. The power of modern methods and means of natural and scientific education for the organization of emotional and evaluative ecology oriented activity in educational process at secondary schools has been revealed.

Keywords: ecological culture, value attitude to nature, emotional and evaluative activity.

Поглиблення екологічної кризи та її наслідків протягом ХХ й початку ХХІ ст. зумовили необхідність радикальних змін у ставленні людини до природи. Вирішення надзвичайно гострих екологічних і соціально-економічних проблем світової цивілізації загалом та сучасної України зокрема потребує підвищення рівня екологічної свідомості і культури громадян на основі нових критеріїв оцінки взаємовідносин суспільства й природи. Саме тому в Концепції екологічної освіти України зазначається, що основною метою екологічної освіти є формування екологічної культури людей і суспільства, формування фундаментальних екологічних знань, умінь і навичок, екологічного мислення і свідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як універсальної, унікальної цінності [3, с. 3]. Пріоритетом екологічної освіти є особистісна орієнтація, що передбачає створення таких умов, за яких природа стає особистісною цінністю для кожного школяра.

Проблема формування цінностей особистості через перетворення соціальних норм та ідеалів в особистісні принципи її життєдіяльності набуває особливої актуальності. Теоретичну основу сучасних досліджень проблем формування ціннісних ставлень зростаючої особистості у філософсько-культурологічному й психолого-педагогічному аспектах становлять: висновки і положення щодо гуманізації сучасної освіти (В. Андрущенко, Г. Балл, І. Бех, Б. Гершунський, С. Гончаренко, С. Дерябо, І. Зязюн, В. Кремень, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Яввін та ін.); теорії неперервної екологічної освіти і виховання (С. Глазачев, М. Дробноход, М. Кисельов, В. Крисаченко, М. Мамедов, М. Мойсеев, Г. Пустовіт, О. Сластьоніна та ін.); результати досліджень функціонування педагогічних систем у галузі екологічної освіти і виховання дітей та молоді (О. Біда, Л. Білик, Г. Білявський, І. Костицька, О. Колонькова, Л. Лук'янова, Г. Марченко, О. Мітрясова, Т. Нінова, О. Плахотнік, С. Рудишин, С. Совгіра, Г. Тарасенко, В. Червонецький, С. Шмалей та ін.); системний екофілософський підхід до вивчення світу та основні положення сучасної екологічної етики (В. Латинов, А. Наесс, Д. Мейсі, Д. Сід, Д. Сессінс, С Холл та ін.). Прикладні аспекти формування ціннісного ставлення особистості до природи вивчали П. Бачинський, В. Вербицький, Н. Грейда, К. Магрламова, Л. Нечепоренко, В. Ніколіна, Н. Пустовіт, С. Скрипник, Н. Щокіна та ін.

Водночас результати аналізу сучасного стану теорії й практики екологічної освіти і виховання учнів засвідчили наявність суперечності між усвідомленням ролі ціннісного ставлення учнів до природи у формуванні екологічної культури й низькою реалізацією його потенціалу в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи.

Метою статті є теоретичне обґрунтування базових закономірностей формування ціннісного ставлення учнів до природи та його значення для підвищення рівня екологічної культури громадян, розкриття можливостей сучасних методів і засобів природничо-наукової освіти для організації емоційно-оцінної діяльності екологічного спрямування.

Проведений аналіз літературних джерел та власний досвід педагогічної діяльності дав підстави вважати, що екологічна культура – це вся поведінка і життя людини на основі пізнання й використання законів розвитку природи з урахуванням близьких та віддалених наслідків її змін під впливом людської діяльності. Екологічна культура охоплює: знання про взаємозв'язки в природі та місце людини як її частини; розуміння багатогранної цінності природи; усвідомлення необхідності берегти навколишнє середовище для нинішніх і майбутніх поколінь; уміння і навички позитивного впливу на природу; негативне ставлення до людей, що завдають шкоди природному середовищу [7, с. 4]. Психологами доведено, що стимули діяльності людини у всіх сферах життя суспільства – це її ціннісні орієнтації. На нашу думку, ефективним засобом становлення екологічної культури є формування в особистості внутрішніх позицій, норм, ідеалів поведінки на основі особистісного усвідомлення цінностей природи, їх інтеріоризації як особистих життєвих принципів та спрямування практичної діяльності на збереження навколишнього середовища.

У психології і педагогіці під «ціннісним ставленням» розуміють особливий тип ставлення, основою якого є усвідомлення цінності предметів і явищ природи. Якщо цінність має об'єктивний характер, то ставлення відображає суб'єктивну оцінку особистості подій, фактів і явищ. «Ставлення» взагалі є однією з провідних категорій у психологічній науці, оскільки її зміст відображає не лише багатогранні зв'язки особистості з навколишнім світом, а

й її суб'єкту позицію стосовно всього, що її оточує. Система ставлень виконує гносеологічну функцію у визначенні потреб, інтересів, мотивів, установок, ціннісних орієнтацій, які безпосередньо торкаються суб'єктивних якостей особистості [4, с. 143]. На підставі аналізу наукових джерел вважаємо, що ціннісне ставлення учнів до природи — це внутрішня готовність до екологічно доцільної взаємодії з природою, яка базується на усвідомленні самоцінності об'єктів природи, їх цінності для суспільства і кожної людини. Ціннісне ставлення до природи виявляється у непрагматичному гармонійному гуманному співіснуванні з нею, особистій відповідальності за стан довкілля, прагненні до емоційних переживань, пов'язаних з вивченням, оцінюванням та збереженням природи рідного краю та власного здоров'я.

Наукою доведено, що внутрішня логічна єдність процесу формування емоційно-ціннісного ставлення особистості до природи, а отже, адекватної доцільної з екологічної точки зору поведінки у довкіллі, можлива за умов, коли її внутрішні індивідуальні та зовнішні соціально-педагогічні чинники здійснюють корегуючий чи спрямовуючий вплив на формування відповідної якості. Ціннісне ставлення до природи, як до всіх інших чинників життя людей, формується у процесі емоційно-оцінної діяльності, за якої встановлюється багатогранна цінність природи для людини, виявляються сутність, значущість об'єктів довкілля для людей як суб'єктів пізнання. Ця діяльність здійснюється відповідно до потреб, інтересів, ідеалів певної особистості, має мотиваційно-потребнісний смисл. У процесі емоційно-оцінної діяльності стимулюються емоції (негативні чи позитивні), переживання, що є важливим способом засвоєння не лише практичного, а й емоційного досвіду.

Під час емоційно-оцінної діяльності, коли потрібно оцінити факт, подію, явище, історичну особу, результати її діяльності тощо, учні, спираючись на ціннісні уявлення, життєвий та емоційний досвід, вчать давати оцінку з певних позицій, виявляють ставлення, здійснюють вибір рішення у проблемній ситуації, уточнюють, а інколи змінюють особисті ціннісні орієнтації. Однак більшість опитаних нами учителів біології та екології, розуміючи важливість й актуальність систематичної роботи з формування досвіду оцінної діяльності, не здійснюють її регулярно. Зокрема, майже 52% педагогів не можуть визначити поняття «емоційно-оцінна діяльність» та пояснити її сутність, 37% вчителів вважають, що така діяльність пов'язана лише з вивченням матеріалу гуманітарного змісту, який стосується внутрішнього світу людини. 43% вчителів-природників емоційно-оцінну діяльність на своїх уроках здійснюють шляхом аналізу фактів і теорій, а в екологічній освіті 28% з них використовують переважно традиційні методи навчання і виховання. Однією з причин цього, як свідчить опитування, є те, що загал учителів (59%) не володіє методами організації емоційно-оцінної діяльності.

Оцінна діяльність визначається вченими-педагогами як «здатність здійснювати комплекс упорядкованих дій та операцій, за допомогою яких визначається цінність того чи іншого об'єкта». Оцінна діяльність є структурним елементом оцінних методів, які за своєю суттю не можуть бути репродуктивними, а є творчими, оскільки передбачають виявлення готовності людини до прийняття рішень та реалізації їх у нестандартних умовах. Оцінна діяльність завжди здійснюється на основі емоційного сприйняття, що зумовлює певний особистісний характер і результат діяльності. У процесі оцінювання виділяють два рівні – чуттєвий і раціональний. На чуттєвому рівні оцінка здійснюється через емоційні переживання, наявну систему ціннісних особистісних орієнтацій і життєвого досвіду. Емоційна оцінка складається у вигляді первинного враження («подобастся – не подобастся», «погано – добре», «не знаю»). На раціональному рівні чуттєва оцінка поглиблюється, уточнюється, а інколи й змінюється з розширенням знань про об'єкт оцінки, всебічним його аналізом, формуванням цілісного уявлення про те, що оцінюється [5, с. 101].

Теоретичне та емпіричне дослідження проблеми формування ціннісного ставлення школярів до природи дало можливість визначити наступну послідовність етапів цього процесу: становлення і розвиток духовних потреб у взаємодії з природою; поглиблення пізнавального інтересу до проблем довкілля; стимулювання емоційних переживань у процесі спілкування з природою; організація екологічно виваженої поведінки та діяльності школярів; закріплення ставлення до довкілля в гуманних якостях особистості.

Для організації оцінної діяльності в навчально-виховному процесі застосовують спеціальні методи: 1) емоційно-особистісного стимулювання, спрямовані на розвиток мотиваційної сфери школяра; 2) здійснення ціннісного обміну змістом навчального матеріалу; 3) рефлексії пізнавальної діяльності [6, с. 49]. Засобами оцінної діяльності, пов'язаної з вивченням екологічних проблем, можуть бути різні дискусії, «мозкові штурми», диспути, тренінги, ігрова проектна і практична діяльність тощо. Дуже важливим є насичення цього процесу емоційними та естетичними переживаннями, пов'язаними з екологічними проблемами, оскільки вони мають комплексний характер і визначаються значимістю для власного існування і здоров'я близьких.

Практичний досвід здійснення дій та операцій, що входять до структури емоційно-оцінної діяльності, тобто творчі оцінні вміння, формуються в ході оцінної діяльності під час виконання спеціально організованих оцінних завдань. З метою формування оцінних умінь і залучення школярів до систематичної оцінної діяльності у процесі екологічної освіти нами розроблені і запропоновані завдання такого типу: 1) аналіз висловлювань, висновків, оцінок, поданих в підручнику та додатковій літературі; 2) порівняння кількох оцінних суджень; 3) вибір певних оцінок; 4) узагальнення кількох оцінних тверджень; 5) вирішення проблемно-оцінних ситуацій; 6) завдання ситуативного характеру.

Важливе значення для забезпечення ефективності екологічної освіти школярів щодо формування ціннісного ставлення до природи має не лише обґрунтований добір змісту навчального матеріалу та відповідних методів і засобів навчання, а й особистісна орієнтація педагогічних технологій. Остання досягається такими шляхами:

- головна увага у процесі вивчення проблем довіклля приділяється корекції наявного в учнів досвіду поведінки та відповідних ціннісних орієнтацій, оскільки вони дуже часто мають суто споживацький характер;

- проблеми довіклля розглядаються не загально, а стосовно кожного, і на які кожен впливає в повсякденному житті;

- використання інформаційного і комунікативного «вибухів», які спричиняють духовне потрясіння, емоційне переживання, зіставлення кожним учнем свого «Я» з відповідними «Я» своїх ровесників;

- створення ситуацій, в яких певна проблема обговорюється всебічно і якомога об'єктивніше, висувається кілька можливих способів її вирішення і учень сам приймає якийсь рішення.

Опираючись на вище обґрунтовані теоретичні положення, робота щодо залучення учнів до оцінної діяльності охоплює наступні компоненти: включення до навчального матеріалу цікавої екологічної інформації етичного змісту з її аналізом та виявленням ставлення до неї; вирішення ігрових, ситуативних та оцінних завдань, що спонукають до вибору рішень у ситуаціях альтернативного вибору; активізація емоційно-мотиваційної сфери учня шляхом нестандартних підходів до використання форм і методів навчання.

Для реалізації зазначених умов формування ціннісного ставлення до природи необхідно передбачити використання відповідних форм і методів навчання, основою для яких є інтерактивні вправи. Інтерактивні методи навчання базуються на спілкуванні як життєвій необхідності людини та різних способах міжособистісної взаємодії. Вони створюють умови для діалогу чи полілогу всім учасникам навчання, виробляють уміння працювати в групі для знаходження спільного узгодженого рішення шляхом обговорення висунутих пропозицій, поступово формують екологічні знання та відповідні ставлення через сенсорне сприйняття, дискусію, рольову та імітаційні ігри, життєву практику. Інтерактивні методи навчання екології – це робота в малих групах, метод ПРЕС, акваріум, мікрофон, ажурна пилка, дискусії «Так – ні», дилеми, екологічні дебати, ток-шоу, «мозкові штурми», диспути, тренінги, рольові та ділові ігри.

На нашу думку, найповніше творчість і активність учнів, нестандартність їхнього мислення виявляються у наукових міні-дискусіях, які можуть стати як елементом уроку, так і узагальнюючим заняттям (диспутом) з певної теми. Як приклад можна навести тему наукової дискусії з теми «Еволюція людської цивілізації: прогрес чи регрес?». Учням пропонується ознайомитися з кількома висловами відомих в історії людей: «Людина є великою геологічною

силою, що змінює обличчя Землі» (В. І. Вернадський), «Якщо природа зміниться настільки, що стане заперечувати суть виду *Homo sapiens*, ніщо не збереже її від долі динозаврів» (М. Ф. Реймерс) тощо. Після ознайомлення і обговорення цих думок у групах учні мають висловити свою точку зору з поставленого питання і дійти певного висновку.

Робота в малих групах передбачає диференціацію обов'язків між її членами (спікер, секретар, доповідач, дослідник, аналітик тощо), де кожен виконує свою функцію і бере участь в обговоренні. Передбачається самостійне опрацювання учнями навчального матеріалу та його презентація. Кожен учасник повинен внести свій вклад у колективний результат, який оголосить доповідач. Наприклад, завдання для 4 груп: *Прокоментуйте закони екології, сформульовані американським соціоекологом Б. Коммонером: «Усе пов'язано з усім», «Все повинно кудись подітися», «Нічого не дається задарма», «Природа знає краще». У дискусіях-дебатах передбачається навчальна суперечка (змагання) двох команд-опонентів. Перша команда доповідає аргументи на користь стверджувальної позиції, а друга — заперечує її своїми аргументами щодо певної проблеми. Наприклад, завдання: «Нині доля людства значно залежить від сформованості екологічної культури, фундаментом якої є оптимальні стосунки людини і природи. Чи згодні Ви з цією думкою: так – ні?».*

Доцільним для формування ціннісного ставлення до природи є інноваційний підхід «глибинної екології», що передбачає формування позитивної мотивації через психологічне включення особистості в світ природи з подальшим поетапним конструюванням системи особистісного ставлення до природи (теоретичний, емоційно-ціннісний і практично-дійовий етапи). «Глибинна екологія» з позицій психології – це шлях створення психоемоційного погляду на себе крізь призму системи, частиною якої людина уявляє себе. Психологічними механізмами «глибинної екології» є: актуалізація особистої причетності людини до того чи іншого природного об'єкта, ситуацій, обставин, у яких вона перебуває; проєкція особистих станів на природні об'єкти через ототожнення себе з ними (співпереживання), а також переживання особистих емоцій та почуттів щодо стану природних об'єктів (співчуття); самоаналіз людиною своїх дій та вчинків з погляду їх екологічної доцільності [1, с. 5].

До необхідних педагогічних умов, що забезпечують реалізацію підходу «глибинної екології» у процесі вивчення екології, належать такі: орієнтація учнів на екоцентричний спосіб світосприйняття; корекція їх особистісних якостей шляхом поетапного здійснення екологічного виховання; єдність теоретичної підготовки учнів, їх емоційно-ціннісної оцінки та практичної діяльності; актуалізація етичних норм та правил щодо ставлення до природних об'єктів. В екологічній освіті на засадах «глибинної екології» використовуються специфічні психолого-педагогічні методи екологічного виховання: екологічної ідентифікації, асоціації, лабілізації, експектації, емпатії, рефлексії, страху, турботи, художньої репрезентації, ритуалізації екологічної діяльності. Вони сприяють ототожненню себе з певними об'єктами природи, допомагають відчуті їхній стан, спонукають до піклування про все живе, а отже, забезпечують суб'єктне сприйняття природних об'єктів особистістю, яка, за умови надання їй фахових знань, отримує необхідний потенціал непрагматичної взаємодії зі світом природи.

Ефективною комплексною формою екологічного навчання і виховання є тренінг, який заснований на методології соціально-психологічного тренінгу і спрямований на корекцію екологічної свідомості особистості [2, с. 38]. Застосування психолого-педагогічних методів «глибинної екології» може бути доцільним під час інтегрально-пошукових рольових ігор, які базуються на проєктуванні соціального змісту екологічної діяльності, але специфікою їх є ототожнення людиною себе з іншими живими істотами або природними об'єктами. Вправи та завдання для гри чи тренінгу підбираються вчителем відповідно до специфіки аудиторії й інформаційної наповнюваності заняття за їх спрямованістю: співпереживання стану природи; самоусвідомлення причетності до Природи; актуалізації готовності до вирішення екологічних проблем; рефлексії власної поведінки в природі тощо.

Наприклад, екологічна гра-вправа «Павутинка» може бути проведена на занятті з метою вивчення екологічних чинників та їх впливу на компоненти екосистеми (рослини, тварини, людину). Один з учасників гри бере на себе роль певного компонента довкілля (людини) і стає всередину кола. Клубок з нитками тримає в руках один з учасників гри, що її починає. Учасники по черзі називають фактори середовища, які можуть впливати безпосередньо на

людину чи іншу істоту або живі організми загалом чи неживі об'єкти (наприклад, промислові об'єкти) та явища природи. Клубочок з кожним аргументом кидається учаснику в центрі кола. Він теж може запропонувати свій вплив на довілля, кинувши клубок відповідно, якщо ж ні, то кидає клубок наступному учаснику з кола. Клубок може мандрувати також і між учасниками в колі. Основний принцип гри – після кожного кидка учасник фіксує (залишає собі) нитку і тримає її до кінця гри. Один учасник може мати по декілька таких ниток-взаємозв'язків з іншими. Найбільше ниток-взаємозв'язків або ниток-взаємовпливів матиме учасник в центрі кола. Гра логічно завершується, коли «павутинням» будуть обплутані всі учасники гри.

Візуалізація зв'язків у довіллі під час гри дозволяє вийти за межі формального сприйняття проблеми, побувати на місці іншої живої істоти, краще зрозуміти її почуття у певній ситуації, зробити висновки і прийти до конкретних рішень, базуючись на пережитих почуттях. Після ідентифікації під час бесіди створюємо умови для переживання учнями стану об'єкта й аналізу і оцінки отриманої інформації. Підводимо учнів до висновку про недоцільність постановки людини в центр світу, що зазнає безліч впливів різноманітних чинників середовища; про людину як невід'ємну частину Природи та її взаємозв'язок із живою та неживою природою.

Сприяє формуванню ціннісного ставлення до навколишнього середовища метод проектів, під яким розуміють конкретне творче завдання, індивідуальне або групове виконання якого зумовлює поетапний рух до прийнятої та усвідомленої мети. Екологічний проект формує не лише екологічну культуру та екологічну свідомість, а й екологічну поведінку, оскільки передбачає застосування теоретичних знань на практиці та реалізацію їх у конкретних результатах (проект екологічно чистого міста, модернізація способів утилізації сміття, системи водопостачання тощо). Діяльність над проектом є різновидом самостійної роботи, що передбачає самоорганізацію й самокерування особистості щодо вивчення і моделювання перспектив реалізації певних ситуацій інформаційного, соціально-значимого, творчого та дослідницького характеру. Саме такі типи навчальних міні-проектів, що відрізняються домінуючим видом діяльності і готують учнів до серйозної проектної роботи, найбільше реалізують завдання щодо формування ціннісного ставлення до природи. Наведемо приклади завдань для міні-проектів різного типу, що можуть бути використані в екологічній освіті.

Завдання для інформаційного проекту, спрямованого на збір певних даних, аналіз та узагальнення фактів: *Підготуйте і обговоріть публікації в місцевих періодичних виданнях, які торкаються екологічних проблем Вашого регіону.* Під час роботи над таким проектом школярі вправляються в уміння працювати з різноманітними джерелами інформації, вчать вибирати суттєві факти, систематизувати й узагальнювати їх, робити відповідні висновки. Для представлення інформації учні можуть скористатися різноманітними способами її відображення: плакатами, стендами, листівками, мультимедійними презентаціями тощо.

Завдання для соціально-значимого (прикладного) проекту, робота над яким відображає соціальні інтереси його учасників: *Екологічні знання не закінчуються, а тільки починаються з пізнання законів загальної екології, надалі необхідні професійні, спеціалізовані знання. Обґрунтуйте коло і обсяг екологічних знань, які будуть необхідними у Вашій професійній діяльності.* Під час виконання такого проекту старшокласники мають можливість в черговий раз осмислити вибір майбутньої професії, її соціальну значимість та визначити зміст і обсяг екологічних компетенцій, які необхідні для успішної роботи у вибраній сфері суспільного життя.

Завдання для творчого проекту, що передбачає оригінальний жанр представлення кінцевого результату: *Дослідити відображення певних проблем довкілля (порушення стабільності екосистеми тощо) у художніх творах вітчизняних і зарубіжних авторів.* Творчі проекти також можна використовувати для так званої «творчої терапії» – методу відображення людиною довкілля та почуттів, зумовлених ним, засобами мистецтва. Дуже широко можна використовувати засоби образотворчого мистецтва, поезії, аплікації, моделювання природними матеріалами, музику.

Завдання для дослідницького проекту, що залучають учнів до науково-дослідної роботи з використанням експериментальних і статистичних методів: *Проведіть дослідження щодо проблеми стану екосистем свого регіону.* Зокрема, актуальні теми проектів: «Роль живих організмів (бактерій, грибів, рослин і тварин) у екосистемах»; «Вивчення структури популяцій

(вікової, статевої, генетичної, соціальної)»; «Моніторинг міграцій тварин»; «Вивчення біології та екології рідкісних і зникаючих видів рослин і тварин та розробка можливих шляхів їх охорони». Для активізації навчання старшокласників особливо треба передбачати теми проектів, які максимально були б наближені до їх майбутньої професійної діяльності або з урахуванням особливостей певного регіону, наприклад: *«Вплив підприємств галузі на навколишнє середовище»*.

Дослідницькі проекти вимагають найбільше умінь і навичок самостійного навчання, оскільки спрямовані як на опрацювання теоретичного матеріалу на основі огляду літератури з певної проблеми, так і на безпосереднє виконання власних спостережень, експериментів, моделювань тощо та їх аналізу. Такі проекти доцільно виконувати у системі форм позакласної роботи, під час екскурсій в природу, екологічних польових практикумів, організації екологічних стежок, дослідницької роботи на заповідних територіях тощо, спрямовуючи діяльність учнів не лише на поглиблення знань за програмою шкільного курсу біології, географії чи екології, а й на участь у різних конкурсах, олімпіадах, турнірах тощо.

Формування звичок екологічно доцільної поведінки може здійснюватися як завдяки екологізації змісту різних навчальних предметів, так і через запровадження окремих курсів екологічного спрямування за вибором, зокрема «Уроки для стійкого розвитку». Мета курсу – сприяти формуванню в учнів розуміння необхідності забезпечити стійкий розвиток себе, своєї родини, громади, країни та всього людства через зміну власної поведінки та способу життя [8, с. 17]. Зміст курсу стосується способу життя учня у сфері повсякденного використання ресурсів (економії енергії, води, повітря, рослин), розсудливого здійснення покупок, пошуку можливостей переробки відходів, побудови гуманних стосунків з іншими людьми як чинників соціального здоров'я. Цьому сприяє особлива технологія навчання, яка називається педагогікою емпauerменту, що означає надання людині внутрішньої сили і натхнення до дії. Емпauerмент-педагогіка передбачає від початку навчання запрошення учнів до діяльності чи експериментування. Нескладна початкова дослідницька діяльність (аудит) прояснює для учнів певні аспекти навколишньої реальності, що викликають їх занепокоєння, хвилювання, потребу потурбуватися про щось, яке має стати кращим. Тоді учні відчувають потребу в інформації та приймають рішення щодо її пошуку. Знаходження інформації дозволяє розпочати ефективні дії, результат виконання яких відкриває для учня нові аспекти проблеми, що його хвилює. Будучи мотивованим на її вирішення, учень знову повторює коло діяльності. Учні черпають мотивацію до навчання з внутрішнього бачення того, в якому середовищі й суспільстві вони прагнуть жити, а не зі страху перед екологічними чи соціальними катастрофами. Мотивація учня для кожної наступної дії на користь людства і довкілля виникає з інформації про результати та значення попередніх дій щодо економного споживання та свідомого ставлення до ресурсів, а не шляхом погіршення якості життя. Наочність цих результатів укріплює потребу в піклуванні про майбутнє.

Отже, формування екологічної культури, що ґрунтується на ціннісному підході, спрямовується на поєднання раціонального й емоційного начал у взаємовідносинах людини з природою на базі принципів добра й краси, розуму й свідомості, наукових знань і необхідності дотримання екологічного права. Як показало дослідження, під час такого розгляду екологічних проблем залучається емоційно-чуттєва сфера особистості, виявляються мотиви, ставлення, почуття учнів, внаслідок чого посилюється пізнавальний інтерес до проблем довкілля і поглиблюється ціннісне сприйняття його. Використання специфічних методів оцінної діяльності надає можливість школярам частіше спілкуватися між собою, обмінюватися інформацією, виявляти своє ставлення до проблеми, ділитися переживаннями і вправлятися у різних способах міжособистісної взаємодії, в яких опосередковано розкривається особистісна значимість багатогранної цінності природи.

Перспектива подальшого дослідження проблеми формування ціннісного ставлення школярів до природи може бути конкретизована вивченням особливостей цього процесу на уроках та в позаурочній роботі з певних предметів у загальноосвітніх навчальних закладах різних ступенів, а також спрямована на розробку педагогічної системи підготовки вчителів до емоційно-оцінної діяльності у процесі пізнання природи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Колесник М. О. Екологічне виховання учнів на засадах «глибинної екології» / М. О. Колесник, В. В. Грубінко. – Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2002. – 52 с.
2. Колонькова О. Використання нових методик екологічного виховання старшокласників / О. Колонькова // Біологія і хімія в школі. – 2002. – № 5. – С. 37–40.
3. Концепція екологічної освіти України. – К., 2001. – 23с.
4. Магрламова К. Г. Формування ціннісного ставлення до природи у змісті екологічного виховання учнів загальноосвітніх шкіл / К. Г. Магрламова // Педагогічний процес: теорія і практика: зб. наук, праць / гол. ред. С. О. Сисоєва. – К.: ЕКМО, 2008. – Вип. 1. – С. 141–147.
5. Момот Л. Формування досвіду емоційно-оцінної діяльності в процесі навчання / Л. Л. Момот, Л. І. Ломако // Освіта і управління. – 2005. – Т. 8, Ч. 2. – С. 100–105.
6. Николина В. В. Формирование у учащихся эмоционально-ценностного отношения к природе в процессе обучения географии / В. В. Николина // География и экология в школе XXI века. – 2009. – № 1. – С. 44–51.
7. Плохій З. Сучасний зміст екологічного виховання / З. Плохій // Рідна школа. – 2004. – № 10. – С. 3–6.
8. Уроки для стійкого розвитку: посібник для вчителя навч. курсу за вибором для учнів 8-го класу / авт.-уклад.: О. Пометун, Л. Пилипчатіна, Г. Серова та ін. – К.: Логос, 2010. – 79 с.